

غفلت و آثار آن

سید غلامعباس طاهرزاده
کادر علمی پژوهشکده تحقیقات اسلامی

چکیده

آنچه در شماره پیشین بدان پرداخته شد برخی از خصوصیات و نتایج ذکر و یاد خدا در دنیا و آخرت را مشخص نمود که با استناد به آیات و روایات بیان شد، اکنون قصد داریم در پاسخ به این پرسش پردازیم که اگر کسی از خدا و یاد او غفلت بورزد و او را به دست فراموشی سپرده و از یاد ببرد و یا اینکه از یاد و ذکر خدا سر باز زند، چه نتایج و آثار منفی در پی دارد.

کلید واژگان: غفلت، آثار، ذکر، دنیا، آخرت، آیات، روایات، اخلاق

مفهوم غفلت

غفلت، مفهوم وسیع و گسترده‌ای دارد که هرگونه بی‌خبری، بی‌توجه بودن، بی‌خبر گشتن، توجه نداشتن به چیزی از واقعیت‌های فعلی و آینده و گذشته را شامل می‌شود و مقابل آن ذکر است.

بی‌خبری از وقایع و مهمات زندگی و عدم تصمیم‌گیری مناسب در برابر آنها، خطر بزرگی است که سعادت انسان را تهدید می‌کند، خطری که هر لحظه ممکن است دامن انسان را گرفته و او را به سقوط بکشاند. غفلت می‌تواند زحمات سالیان دراز عمر انسان را در یک لحظه بر باد دهد.

امام علی بن ابی‌طالب (ع) در عبارتی کوتاه غفلت را از بزرگ‌ترین دشمنان انسان دانسته، می‌فرماید:

الغفلة أضر الأعداء^۱

غفلت از ضرر زنده‌ترین دشمنان انسان است.

سرکلام امیر مؤمنان (ع) روشن است چرا که غفلت سرچشمه بسیاری از گناهان و لغزشهاست.

مکتب اسلام، بارها نسبت به غفلت از خود و سرسپردگی انسان نسبت به غیر خدا هشدار داده و از بت پرستی، پیروی از شیطان و هوای نفس و تقلید کورکورانه از نیاکان و بزرگان نکوهش کرده است. سلطه شیطان بر انسان و هشدار نسبت به آن نیز بارها در قرآن مجید مطرح شده و نسبت به انحراف انسان در اثر وسوسه شیاطین انس و جن هشدار داده شده است. قرآن مجید در این زمینه می‌فرماید:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ. (حشر: ۱۹)

و همانند آنان نباشید که خدا را فراموش کردند و خدا هم آنان را نسبت به خودشان دچار فراموشی کرد.

عوامل و اسباب غفلت

علمای اخلاق و معارف دینی، بحث‌های وسیع و مفصلی درباره «غفلت» و ذکر و بیداری (که نقطه مقابل غفلت است) در نوشته‌های خود متذکر شده‌اند و از عواملی که سبب غفلت در انسان می‌شود، بحث نموده‌اند، در اینجا به ذکر عواملی چند می‌پردازیم.

۱. جهل و نادانی

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ. (اعراف: ۱۷۹)

ما بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم، آنها دل‌ها (و عقل‌هایی) دارند که با آن چیزی درک نمی‌کنند و چشمانی دارند که با آنها نمی‌بینند و گوش‌هایی دارند که با آن نمی‌شنوند. آنها همچون چهارپایانند، بلکه بدترند. آنها همان غافلانند.

۲. تکبر و غرور

کبر و غرور از مهم‌ترین عوامل غفلت است، زیرا، انسان مغرور فقط خود و موفقیت‌های خود را می‌بیند و به برتری‌های خود می‌بالد و دلخوش است و همین امر، سبب غفلت او از خدا و صاحب این نعمت‌ها می‌گردد. و همین غفلت و بی‌توجهی، عامل مؤثری برای شکست او خواهد شد. بسیار انسان‌های مغرور در طول تاریخ دیده شده‌اند که بر اثر غرور، در دام غفلت گرفتار شده و نتوانسته‌اند در برابر دشمنان مقاومت کنند، از این رو ضربات دشمن، آنها را از پای درآورده است.

۳. مستی و بی‌خبری

مستی و بی‌خبری نیز همچون غرور انسان را از یاد خدا دور ساخته و به وادی غفلت می‌کشاند.

حضرت علی (ع) می‌فرماید:

الغفلة طرب.^۲

غفلت مایه فرحناکی (لاابالی‌گری) و سرمستی می‌شود.

امام سجاد علیه‌السلام می‌فرماید:

وای بر تو ای پسر آدم! سنگدلی حاصل از شکم‌پرستی و پرخوری و مستی سیری و غرور

حاکمیت، از اموری است که انسان را از عمل باز می‌دارد و یاد خدا را به فراموشی می‌سپرد و او

را از نزدیک شدن اجل، غافل می‌کند تا آنجا که گویی گرفتار حب دنیا، مست شراب است.^۳

امیر مؤمنان (ع) مستی بی‌خبری و غفلت را بدتر از مستی شراب دانسته می‌فرماید:

سكر الغفلة والغرور ابعد افاقة من سكر الخمر.^۴

مستی ناشی از غفلت دیرتر از مستی شراب از بین می‌رود.

۴. ثروت و مال‌اندوزی

قرآن کریم می‌فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَأَطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ.

(یونس: ۷)

آنها که ایمان به ملاقات ما (در قیامت) ندارند و به زندگی دنیا خشنود شدند و بر آن تکیه

کردند و آن‌ها که از آیات ما غافلند (همه) آنها جایگاهشان آتش است، به خاطر کارهایی که

انجام می‌دادند!

۵. عافیت و سلامتی

سلامت جسم و جان اگرچه یکی از نعمتهای الهی است، ولی چنانچه انسان کم‌ظرفیت باشد

و به قوت بازو و سلامت خود مغرور شود، یکی از عوامل غفلت شمرده می‌شود. به همین دلیل

از الطاف خفیه الهی است که گهگاه عافیت و سلامت را از انسان می‌گیرد و او را به درد و رنج

بیماری مبتلا می‌سازد تا پرده‌های «غفلت» از برابر چشم‌های او کنسار رود و واقعیت‌ها را با

چشم دل ببیند و آمادگی برای عکس‌العمل مناسب در برابر آنها پیدا کند.

رسول خدا (ص) در حدیثی در آثار و برکات بیماری به سلمان فارسی در هنگام عیادتش

فرمودند: «در موقع بیماری نعمتهایی نصیبت می‌شود، از جمله انت من الله بذكر و دعاؤك فيه

مستجاب، تو به یاد خدا می‌افتی (و پرده‌های غفلت کنار می‌رود و به همین جهت) دعای تو به اجابت می‌رسد.^۵

۶. آرزوهای دراز

از دیگر عوامل «غفلت» آمال و آرزوهای دراز و دست نیافتنی است، چراکه همه فکر و تلاش انسان را به خود مشغول ساخته و از سایر امور غافل می‌سازد. علی‌علیه‌السلام در خطبه معروف به دیباج می‌فرماید:

واعلموا عباد الله ان الامل يذهب العقل و يكذب الوعد و يحث على الغفلة و يورث الحسرة.^۶
بدانید ای بندگان خدا! آرزوهای دراز، عقل انسان را می‌برد و وعده قیامت را دروغ می‌شمارد و انسان را بر غفلت ترغیب می‌کند و سرانجام، حسرت به بار می‌آورد.

آثار غفلت

الف. در دنیا

۱. زندگی سخت و مشقت‌بار

بی‌شک منشأ هر آفتی که از بیرون دامنگیر انسان می‌شود، عاملی است از درون که غفلت یکی از مهم‌ترین آنهاست و اگر در درون ما اعتقاد و توجه به خدا وجود داشته باشد آسیبی به ما نمی‌رسد. قرآن کریم، این ارتباط تنگاتنگ را اینگونه بیان می‌کند:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا. (طه: ۱۲۴)

و هر کس از یاد من روی گردان شود زندگی تنگ و سختی خواهد داشت.

انسان اگر خدا را نشناخته باشد و بی‌ذکر و یاد او بخواهد زندگی کند، این زندگی و دنیا با همه وسعت و بزرگی‌اش، برای او تنگ و غیر قابل تحمل خواهد بود، ولی اگر خدا در زندگی او نقش داشته باشد و ذکر و یاد خدا در زبان و قلب او مسکن گزیده باشد و همواره ذکر و یاد او در قلبش جاری باشد، چنین فردی حتی اگر در بدترین و سخت‌ترین شرایط باشد، احساس سختی و تنگی نخواهد کرد، چراکه خدایی را در کنار خود احساس می‌کند و او را پشتوانه خود می‌داند که حد و مرزی ندارد و هیچ کس و هیچ چیز بزرگ‌تر از او نیست.

امام حسین (ع) در دعای عرفه می‌فرماید:

ماذا وجد من فقدك و ما الذي فقد من وجدك.

چه یافت آن کس که تو را گم کرد؟ و چه گم کرد آن که تو را یافت؟

۲. قساوت قلب

یکی از آثار غفلت از یاد خدا و فراموشی نعمتهای الهی، خاموشی دل و قساوت قلب است که به دلیل دوری از خدا حاصل می‌شود. قرآن می‌فرماید:

أَفَنُشْرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِّن رَّبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُم مِّن ذِكْرِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ. (زمر: ۲۲)

آیا آن کسی را که خدا برای اسلام شرح صدر عطا فرمود که وی به نور الهی روشن است (چنین کس با مردم کافر بی‌نور تاریک دل یکسان است هرگز چنین نیست) پس وای بر آنان از قساوت و شقاوت، دل‌هاشان از یاد خدا فارغ است، اینان هستند که دانسته در ضلالت و گمراهی‌اند.

۳. دوستی شیطان

وَمَنْ يَتَّخِذْ عَنِ الرَّحْمَنِ نَصِيْبًا فَهُوَ لَهُ قَرِيْنٌ. (زخرف: ۳۶)

و هر کس از یاد خدا روی گردان شود، شیطان را به سراغ او می‌فرستیم، پس همواره قرین او است! بدیهی است که غفلت از یاد خدا، فرو رفتن در لذات مادی، و دل‌باختن به ظواهر فریبنده دنیا موجب می‌گردد که شیطان بر انسان سلطه پیدا کند و همواره قرین و همراه او باشد. و این همراهی و دوستی، تا قیامت با او خواهد بود.

حَقُّ إِذَا جَاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَيُشِسُ الْقَرِيْنَ. (زخرف: ۳۸)

تازمانی که نزد ما حاضر شود می‌گوید: ای کاش میان من و تو فاصله مشرق و مغرب بود، چه بد همنشینی هستی تو!

۴. خود فراموشی

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ. (روم: ۷)

آنها فقط ظاهری از زندگی دنیا را می‌دانند و از آخرت (و پایان کار) غافلند!

حضرت علی (ع) می‌فرماید:

ويل لمن غلبت عليه الغفلة ففسى الرحلة و لم يستعد.^۷

وای بر کسی که غفلت بر او چیره آید و در نتیجه، سفر (آخرت) را فراموش کند و خود را آماده آن نسازد.

۵. مرگ قلب و جان

غفلت از یاد خدا، قلب و جان انسان را می‌میراند، یعنی، پس از قساوت و سنگدلی، مرگ قلب فرامی‌رسد، به گونه‌ای که دیگر هیچ موعظه و اندرز در آن اثر نمی‌کند. و گویی مرده و در این حال،

راه بازگشت و توبه نیز به روی او بسته گشته و هرگونه امیدی برای سعادت او از بین می‌رود.

امیر مؤمنان علی علیه‌السلام می‌فرماید:

من غلبت عليه الغفلة مات قلبه.^۸

کسی که غفلت بر او چیره شود، قلبش می‌میرد.

در حدیث دیگری از همان حضرت آمده است:

بينکم وبين الموعظة حجاب من الغفلة والغرة.^۹

میان شما و موعظه و اندرز، حجابی از غفلت و غرور است.

و نیز فرمود:

دوام الغفلة يعمي البصيرة.^{۱۰}

استمرار و دوام غفلت و بی‌خبری دیده بصیرت آدمی را کور می‌کند.

۶. نابودی اعمال

غفلت موجب فساد اعمال انسان می‌شود. افراد غافل و بی‌خبر به سراغ اعمال صالح کمتر می‌روند و اگر بروند دیگر «غفلت» اجازه نمی‌دهد که اعمال خالص با حضور قلب و جامع تمام شرایط و اجزاء، برای خدا انجام دهند. از این رو، امیر مؤمنان علی علیه‌السلام فرموده‌اند:

اياك والغفلة والاعتار بالمهلة فان الغفلة تفسد الاعمال.^{۱۱}

از غفلت و غرور ناشی از مهلت و فرصت داده شده بپرهیز زیرا، غفلت اعمال آدمی را فاسد می‌کند.

و در نهج البلاغه می‌فرماید:

من حاسب نفسه ربح و من غفل عنها خسر.^{۱۲}

هر آنکس مراقب نفس خویش بود سود برد، و هر کس غفلت ورزید زیانکار شد.

۷. هلاکت و نابودی

غفلت سبب هلاکت در دنیا و آخرت است، چراکه انسان را از خیرات و مصالح خود بی‌خبر می‌سازد و با این بی‌خبری، فرصتها را از دست داده، امکانات را ضایع کرده و استعدادهای خویش را بر باد می‌دهد.

امام علی (ع) فرمود:

من طالت غفلته تعجلت هلكته.^{۱۳}

کسی که غفلتش طولانی شود، هلاکت او به سرعت فرا می‌رسد.

فی حدیث المعراج: یا احمد، اجعل همک هما واحدا، فاجعل لسانک لسانا واحدا، واجعل بدنک حیا، لا تقفل عنی، من یغفل عنی لا ابالی بای واد هلك.^{۱۴}

در حدیث معراج آمده است: ای احمد! اندیشه‌ات را یکی گردان و زبانت را یک زبان ساز و بدنت را زنده بدار و از من غافل مباش، هر که از من غافل باشد، اهمیتی ندهم که در کدام وادی هلاک شود.

امام علی (ع) می‌فرماید:

دریغا بر هر غافلی که عمرش بر ضد او حجت باشد و روزهایش او را به سوی بدبختی کشاند!^{۱۵}

و قرآن مجید می‌فرماید:

فَانْتَفَخْنَا مِنْهُمُ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ. (اعراف: ۱۳۶)

سرانجام از آنها انتقام گرفتیم و آنان را در دریا غرق کردیم، زیرا آیات ما را تکذیب کردند و از آن غافل بودند.

۸. زوال آرامش روحی روانی

در بحث قبل اشاره شد که ذکر و یاد خدا آرامش و سکینه در انسان ایجاد می‌کند. «الا بذكر الله تطمئن القلوب» با یاد خدا دلها آرامش می‌یابد.^{۱۶}

امام صادق علیه‌السلام فرمودند:

ایاکم والغفلة فانه من غفل فاتما یغفل عن نفسه.^{۱۷}

از غفلت بپرهیزید؛ زیرا به ضرر جان و روان شماست. هر کس خدا را فراموش کند، خود را فراموش کرده است. دوری از غفلت برای پرهیز از زیانهای جان آدمی است.

ب. در آخرت

عذاب جهنم

وَمَنْ يُعْرِضْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا. (جن: ۱۷)

و هر کس از یاد خدای خود اعراض کند خداوند به عذابی بسیار سخت معذبش می‌گرداند.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ. (اعراف: ۱۷۹)

به یقین، گروه بسیاری از جن و انس را برای دوزخ آفریدیم، آنها دل‌ها (عقل‌ها) بی دارند که با آن (اندیشه نمی‌کنند و) نمی‌فهمند و چشمانی که با آن نمی‌بینند و گوشهایی که با آن نمی‌شنوند،

آنها همچون چهارپایانند، بلکه گمراهتر! اینان همان غافلانند. (زیرا با داشتن همه گونه امکانات هدایت، باز هم گمراهند!)

وَأَقْرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ. (انبیاء: ۹۷)

و وعده حق (قیامت) نزدیک می شود، در آن هنگام چشمهای کافران از وحشت، از حرکت باز می ماند، (می گویند) ای وای! بر ما که از این (جریان) در غفلت بودیم، بلکه ما ستمکار بودیم!

حل مشکل و درمان غفلت

غفلت از بیماریهای خطرناک اخلاقی رفتاری است و برای درمان آن بهتر است به عوامل ذیل دقت کنیم:

۱. مداومت بر ذکر خدا

یکی از عوامل مؤثر در زدودن غفلت، یاد خدا و استمرار آن است. زیرا، یاد خدا، دل را بیدار، روح را مصفاً و چشم بصیرت را بینا می سازد و در پرتوی آن، انسان، حق و باطل را آنگونه که هست می بیند و قادر به تشخیص دوست و دشمن خود می شود. قرآن با توجه به این نکته می فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ. (اعراف: ۲۰۱)

هنگامی که پرهیزگاران، گرفتار وسوسه های شیطان شوند، به یاد (خدا و پاداش و کیفر او) می افتند و (در پرتو یاد او، راه حق را می بینند و) ناگهان بینا می گردند!

۲. نقش نماز

امام باقر(ع) فرمود:

ایما مؤمن حافظ علی الصلوات المفروضه فصلاها لوقتها فلیس هذا من الغافلین.^{۱۸}

هر مؤمنی که بر نمازهای واجبش دقت کند و آنها را در وقت خودش بجا آورد از غافلان نخواهد بود.

۳. زمان شناسی

الامام علی(ع): ان من عرف الايام لم یغفل عن الاستعداد.^{۱۹}

هر کس زمان (شرایط و مقتضای حال) را شناخت از وظایف خویش غافل نمی گردد.

۴. رسالت پیامبران

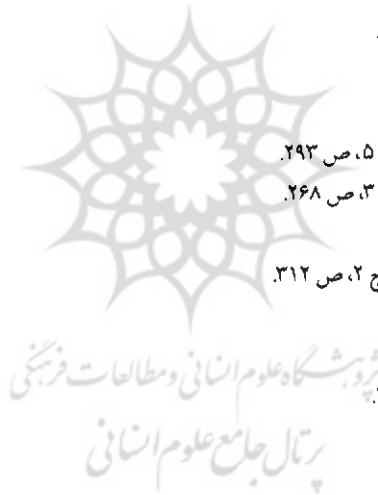
این مسأله در نگاه حضرت علی(ع) به قدری دارای اهمیت بوده که درمان غفلت را یکی از اهداف بعثت انبیاء دانسته، و در خطبه ۱۰۸ نهج البلاغه در بیان اوصاف پیامبر اکرم(ص) فرموده:

... متتبع بدوائه مواضع الغفلة و مواطن الحيرة.^{۲۰}

او (پیامبر اسلام(ص)) طیبی است که داروهای خود را برای درمان موارد «غفلت» آماده ساخته و به دنبال بیمارانش می‌گردد.

پی‌نوشتها:

۱. شرح غررالحکم، ج ۱، ص ۱۲۸.
۲. غررالحکم، خیر ۲۲۱.
۳. تحف العقول، ص ۳۱۱.
۴. غررالحکم، خیر ۵۶۵۱.
۵. بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۶۰.
۶. همان، ص ۲۹۳.
۷. غررالحکم، ج ۱، ص ۲۲۷.
۸. شرح فارسی غررالحکم، ج ۵، ص ۲۹۳.
۹. شرح فارسی غررالحکم، ج ۳، ص ۲۶۸.
۱۰. غررالحکم، خیر ۵۱۴۶.
۱۱. شرح فارسی غررالحکم، ج ۲، ص ۳۱۲.
۱۲. نهج البلاغه، حکمت ۲۰۸.
۱۳. غررالحکم، خیر ۸۳۱۸.
۱۴. بحارالانوار، ج ۷۷، ص ۲۹.
۱۵. نهج البلاغه، خطبه ۶۴.
۱۶. رعد، آیه ۲۸.
۱۷. محاسن برقی، ج ۱، ص ۱۸۱.
۱۸. کافی، ج ۳، ص ۲۷۰.
۱۹. توحید صدوق، ص ۷۴.
۲۰. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸، ص ۵.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی